

Małgorzata BRZEZIŃSKA-KLUSEK, Jacek DRACHAL, Anna MIROŃCZUK

Instytut Geodezji i Kartografii

Warszawa, Polska

e-mail: malgorzata.brzezinska@igik.edu.pl; jacek.drachal@igik.edu.pl; anna.mironczuk@igik.edu.pl

**MAPA NAZW ZABYTKOWYCH JAKO FORMA
OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.
PRZYKŁAD POJEZIERZA WAŁECKIEGO**

**MAP OF HISTORIC NAMES AS A FORM OF CULTURAL HERITAGE
PROTECTION: AN EXAMPLE OF WAŁECKIE LAKELAND**

Słowa kluczowe: nazwy historyczne, mapa, Pojezierze Wałęckie, GIS, dziedzictwo kulturowe
Key words: historic names, map, Wałęckie Lakeland, GIS, cultural heritage

Streszczenie

W artykule przedstawiono okoliczności podjęcia badań oraz cele projektu „Przywracanie zabytkowych polskich nazw za pomocą map (na przykładzie Pojezierza Wałęckiego)”. Opisano również sposoby pozyskiwania nazw oraz metodykę opracowywania map nazw zabytkowych. Nazwy zbierane były na trzy sposoby: w archiwach, z map oraz w terenie. Na podstawie tych danych powstały wykazy obiektów z zabytkową nazwą oraz ich prezentacja graficzna na papierowych mapach. Digitalizacja oraz utworzenie bazy danych w systemie informacji geograficznej (GIS) umożliwiło opracowanie 17 arkuszy mapy zabytkowego nazewnictwa polskiego na Pojezierzu Wałęckim. Mapa ta ma być formą upowszechniania nazw na badanym obszarze oraz uświadamiać lokalną społeczność o zanikaniu nazw ze słowiańskim źródłosłowem. Nazwy te powinny zostać przywrócone w świadomości społecznej, gdyż są elementem dziedzictwa kulturowego tego regionu.

Abstract

The article presents the circumstances of undertaking research and the objectives of the project "Restoring the historic Polish names using maps (example of Wałęckie Lakeland)". Also there are described methods of collecting and mapping historical place names. Historic names were collected in three ways: in the archives, from maps and in the field. On the basis of these data the lists of objects with historic names were formed and their graphical representation was made on paper maps. The digitization of these data and the creation of a database of Geographic Information System (GIS) has enabled to produce 17 sheets of a map of Polish historical naming in Wałęckie Lakeland. This map is intended to disseminate historic names at the study area, and to raise local community awareness about the problem of the disappearance of the names with the Slavic root. These names should be restored in the public consciousness, because they are part of the cultural heritage of the region.

WPROWADZENIE

Wypieranie z obiegu dawnych nazw miejsc i obiektów jest najczęściej i w największym zakresie rezultatem wielkich procesów politycznych i gospodarczych, a rzadziej podlega decyzji lokalnej społeczności. Zanik nazw często towarzyszy przyłączaniu obszaru do państwa o innej kulturze, obyczajowości i języku, lub np., spowodowany jest wyburzeniem starych kwartałów miast i zabudowaniem ich w zupełnie inny sposób.

Zgodnie z ratyfikowaną przez Polskę konwencją UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, dawne nazwy miejsc są zabytkami kultury niematerialnej podlegającymi ochronie. Według art 2. (URL2): *niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.*

Tytułowa mapa przedstawia wyniki badań projektu „Przywracanie zabytkowych polskich nazw za pomocą map (na przykładzie Pojezierza Wałęckiego)”¹, realizowanego w latach 2013-2015. Położenie obszaru badań oraz jego historia są istotnymi czynnikami mającymi wpływ na celowość przeprowadzonych badań. Pojezierze Wałęckie począwszy od I rozbioru Polski w roku 1772 do roku 1945 leżało w granicach Niemiec. W tym czasie germanizowane były polskie nazwy geograficzne. Nazwy te przyjmowały różne formy: od zapisu polskiego brzmienia nazw zgodnie z zasadami pisowni niemieckiej, aż do tworzenia zupełnie nowych nazw niemieckich. Od czasu, gdy Pojezierze Wałęckie znalazło się ponownie w granicach Polski, nie było projektu przywracania polskich nazw źródłowych. Zaraz po wojnie przyjmowano jedynie spolszczone brzmienia nazw niemieckich lub ich tłumaczenia, nie przywiązując wagi do pierwotnych nazw. Było to spowodowane zbyt krótkim czasem, jaki został przeznaczony na tak ważne zadanie oraz brakiem materiałów źródłowych. Nazwy często były tworzone żywiołowo przez nowo zasiedlonych mieszkańców (Gołaski, 2005, 2008). W wyniku tego, bardzo dużo nazw znajdujących się obecnie na mapach, będących w powszechnym użyciu, nie ma swojego pierwotnego brzmienia o polskim pochodzeniu. Można zatem przypuszczać, że nieliczni już mieszkańcy owych terenów mają wiedzę na temat źródłowych nazw miejscowych.

Celem, jaki przyświecał pomysłodawcom projektu, było przywrócenie w świadomości lokalnej społeczności zabytkowych nazw mających słowiański źródłosłów. Ze względu na brak możliwości standaryzacji zabytkowych nazw przyjęto, że najlepszym rozwiązaniem do przybliżenia tej tematyki, będzie umiejscowienie zabytkowych nazw na mapie oraz upowszechnienie jej na badanym obszarze (Gołaski, 2008).

---

¹ Projekt o nr12H 12 0185 81 pt.: Przywracanie zabytkowych polskich nazw za pomocą map (na przykładzie Pojezierza Wałęckiego), finansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w latach 2013-2015.

BAZA ZABYTKOWYCH NAZW

Głównym etapem projektu było odszukanie zabytkowych nazw oraz ustalenie ich prawidłowego brzmienia. Nad tym etapem badań czuwał kierownik projektu Janusz Gołaski – geodeta i kartograf. Profesor Gołaski zajmował się tą tematyką już w latach 70. XX w., jednak wówczas spotkał się z oporem ówczesnych władz administracji oraz Komisji Ustalania Nazw, które nie wyraziły zgody na zmianę nazw będących w obiegu. Wówczas podjęto decyzję, że dawne nazwy przyjmą formę zabytku i jako takie zostaną upowszechnione na badanym obszarze poprzez środek przekazu, którym jest mapa (Gołaski, 2008).

Zebraniem nazw oraz ustaleniem ich prawidłowego brzmienia zajęły się, oprócz prof. Gołaskiego, dr Krystyna Górską-Gołaska – historyk, archiwista oraz dr hab. Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska – językoznawca. W obszarze zainteresowań znalazły się nazwy zabytkowe dotyczące takich obiektów jak: miejscowości, folwarki, leśniczówki, uroczyska, drogi, cieki, źródła, zbiorniki wodne, lasy, łąki, bagna i wzniesienia. Nazwy te zbierane były na trzy sposoby, a prace te wykonywano jednocześnie. Pierwszy sposób polegał na poszukiwaniu dawnych nazw w źródłach archiwalnych oraz publikacjach historycznych. Drugi – na zbieraniu nazw z map topograficznych, m. in. z rękopisów map z końca XVIII w., a trzeci – na wywiadzie terenowym wśród lokalnej społeczności.

Wszystkie zebrane nazwy naniesiono na mapę w skali 1:25 000 (Mesttischblatt) oraz sporządzono wykaz nazw, który zawierał numer arkusza mapy (w sumie było ich 35), pole mapy (każdy arkusz mapy podzielony został na 16 mniejszych pól), numer obiektu, nazwę zabytkową, nazwę wg PRNG (jeżeli nazwa zabytkowa dotyczyła obiektu, który istnieje również współcześnie), nazwę (analogicznie jak z nazwą z PRNG) oraz źródło zabytkowej nazwy.

Do prezentacji wyników badań posłużono się systemem informacji geograficznej (GIS). W tym celu utworzona została baza danych, za pomocą której możliwe było połączenie zbioru nazw zabytkowych z obiektami zlokalizowanymi w przestrzeni geograficznej. Bazę tą zasilili również dane rastrowe (skany kopii starych map w skali 1:25 000 i map topograficznych 1:50 000) oraz elementy wektorowe pozyskane z bazy mapy wektorowej VMAP poziomu 2 (odpowiadające szczegółowości mapy w skali 1:50 000). Dane rastrowe wymagały umiejscowienia w przestrzeni geograficznej (georeferencji). W tym celu, jako punkty referencyjne posłużyły obiekty z bazy wektorowej VMAP. Tak opracowane mapy wykorzystano do digitalizacji obiektów, które zostały wrysowane podczas prac językoznawców.

Obiekty, których dotyczą zabytkowe nazwy, na etapie projektowania bazy, zostały podzielone na: punktowe, liniowe oraz powierzchniowe. Podczas ich digitalizacji wprowadzano do bazy atrybuty dotyczące numeru obiektu, arkusza mapy i pola, które posłużyły do połączenia danych wektorowych z danymi opisowymi. Poprzez zapisanie wyników badań w geograficznej bazie danych, obejmującej wszystkie materiały źródłowe, uzyskano zarówno możliwości wielo-

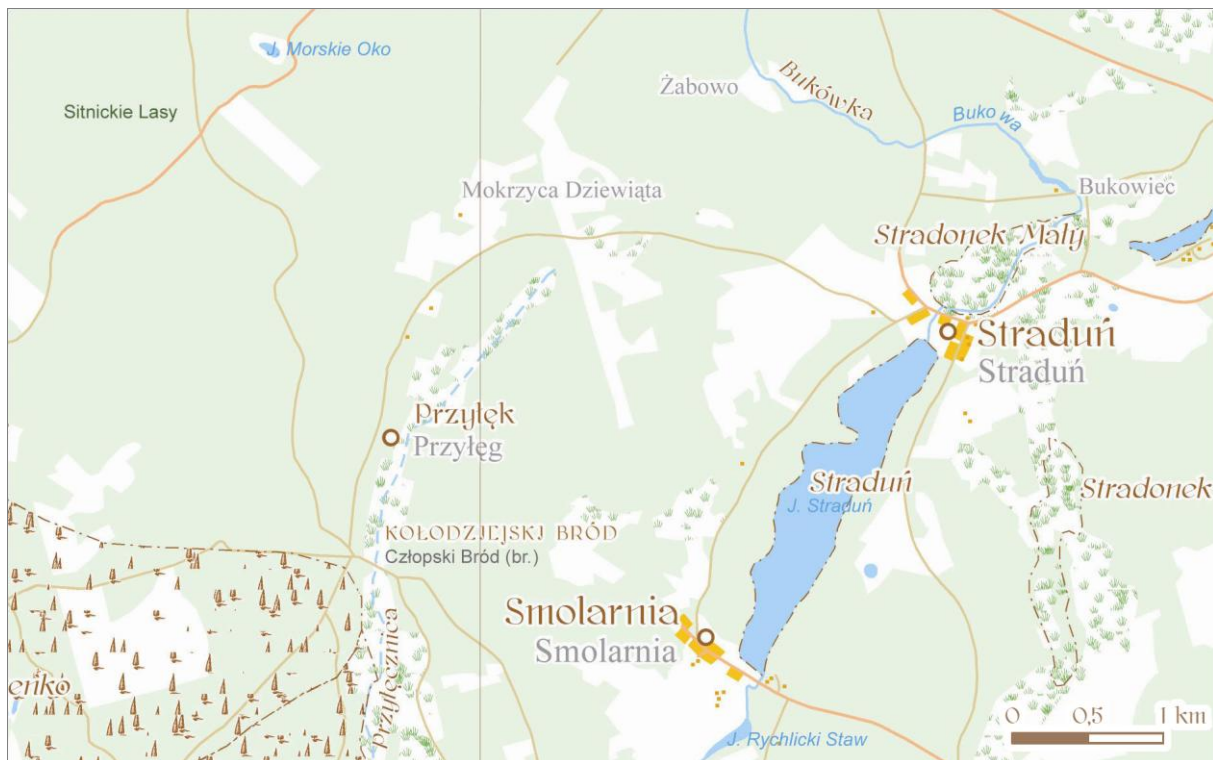
krotnego wyświetlania dowolnych danych z bazy na tle wybranych danych rastrowych lub wektorowych według zadanych kryteriów opisowych czy przestrzennych, jak i poszerzenia jej o zabytkowe nazwy z innych obszarów badawczych.

OPRACOWANIE MAPY

W związku z tym, że mapa papierowa w czytelny i dostępny sposób umożliwia upowszechnienie wyników opisywanych badań, utworzona baza danych posłużyła do opracowania mapy *Zabytkowe nazewnictwo polskie na Pojezierzu Wałeckim*. Jako główne zadania, które ma spełniać wizualizacja, wskazano: graficzne wyróżnienie zabytkowych nazw tak, by były one łatwo zauważalne; jednoznaczne pokazanie związku z elementami krajobrazu, którego te nazwy dotyczą oraz pokazanie lokalizacji treści geograficznej.

Prace nad koncepcją mapy poprzedzono przeglądem literatury podczas którego nie znaleziono gotowego rozwiązania, stanowiącego wzorzec dla tego typu prezentacji. Okazało się, że istniejące mapy dziedzictwa kulturowego prezentują położenie m.in. ośrodków kulturalnych, muzeów czy miejsc imprez (Żyszkowska i in., 2012). Sama tematyka badań nie jest jednak nowa, gdyż była ona wielokrotnie podejmowana, tak w kraju jak i za granicą. Z badań krajowych na uwagę zasługuje „Słownik nazw geograficznych gminy Czeremcha”, obejmujący specjalnie sporządzone mapy toponimów (Sulima, 2008), a także opracowanie Wojciecha Krukara "Nazwy terenowe Bieszczadów Zachodnich i Beskidu Niskiego", zawierające analizę pochodzenia nazw (URL3). Z publikacji zagranicznych warto wspomnieć relacje rejestrujące problem zanikania starych nazw obiektów geograficznych i próby przeciwdziałania temu zjawisku. W Chinach, na skutek wyburzania starych kwartałów miast zanikają związane z nimi lokalne nazwy miejsc. W reakcji na to zjawisko rząd uruchomił narodowy program ratowania starych nazw, m.in. poprzez sporządzanie rejestrów (URL1). W Finlandii i na Szetlandach przyczyną zanikania nazw jest wyludnianie terenów pozamiejskich. W Finlandii tradycyjnie prowadzone są badania terenowe polegających na zbieraniu i katalogowaniu starych nazw (Paikkala, 2009). Do przedstawienia zjawiska na Szetlandach wykorzystano zdjęcia lotnicze, na których tle zaprezentowano zebrane w terenie nazwy (Brooke-Freeman).

Ponieważ tematyka projektu przywracanie zabytkowych polskich nazw za pomocą map dotyczyła czasów odległych historycznie ustalono, że konwencja mapy będzie nawiązywała do ręcznie rysowanych map dawnych, zwłaszcza XVIII-wiecznych map francuskich. Do wyraźnego rozdzielenia obiektów współczesnych od tych z nazwami zabytkowymi wykorzystano możliwości wizualnego grupowania. W tym celu elementy mapy zostały podzielone na te, które przedstawione są w sposób nawiązujący do reguł wypracowanych w ostatnich latach (map topograficznych i atlasowych) oraz te, których maniera naśladuje mapy wykonywane w dawnych czasach (ryc. 1).

Ryc. 1. Fragment mapy *Zabytkowe nazewnictwo polskie na Pojezierzu Wateckim* (kolorem szarym opisano nazwy miejscowości, kolorem brązowym – ich odpowiedniki zabytkowe, kolorem niebieskim – obiekty związane z siecią wodną, a zielonym – obiekty związane z fizjografią).

Fig. 1. *Fragment of a map Polish historical naming in Wateckie Lakeland* (locality names are in gray, their historical counterparts – in brown, objects related to the water network – in blue and objects associated with the physiography – in green).

W pierwszej grupie znalazła się cała treść podkładowa (stan obecny), a w drugiej – obiekty do których odnosi się zabytkowe nazewnictwo, ramka arkusza oraz elementy pozaramkowe (takie jak: tytuł, opisy współrzędnych, opisy w legendzie i skala mapy).

Dla elementów pierwszej grupy, stanowiących tło, przewidziano jedynie funkcję orientującą, ułatwiającą umiejscowienie nazw i obiektów w terenie. Przy wyborze danych należało tu mieć na względzie szczególnie te elementy krajobrazu, do których odnoszą się zabytkowe nazwy. Do ich prezentacji zastosowano barwy powszechnie stosowane na mapach topograficznych, ale w odcieniach pastelowych, aby uniknąć zbytniego wyróżnienia.

Do prezentacji drugiej grupy obiektów, jako dominującą, wybrano barwę brązową (kojarzącą się ze starymi dokumentami), a do ich opisu zastosowano stylizowany krój pisma. Zaprojektowano szereg symboli, które posłużyły do prezentacji treści sytuacyjnej z czasów, kiedy dana nazwa była stosowana. Zaznaczenie dawnej sytuacji uznano za niezbędne, gdyż zdarzały się przypadki, iż po nieistniejących już obiektach pozostały tylko nazwy (np. w miejscu zabytkowego lasu była zabudowa lub łąka).

Istotnym zagadnieniem przy opracowaniu koncepcji było podwójne nazewnictwo obiektów. Na mapach geograficznych stosowane jest to w przypadku nazw krajowych dotyczących zagranicznych obiektów geograficznych (egzonimów). Często nazwa używana w danym kraju dla obiektu znajdującego się poza jego obszarem zostaje wówczas zapisana w nawiasie pod nazwą w oryginalnej wersji. W przypadku omawianej mapy rozwiązanie to zostało odrzucone, gdyż autorzy dążyli do jak największego wyróżnienia zabytkowych nazw na tle pozostałej treści. Umieszczenie obecnych nazw w nawiasach nie byłoby zaś możliwe ze względu na fakt, iż nie wszystkie elementy umieszczone na mapie mają swój odpowiednik w postaci zebranych zabytkowych nazw.

Ustalono, że w przypadku występowania dwóch nazw, nazwa zabytkowa będzie zapisana jako pierwsza, nad współczesną – tak aby wiadomo było czy jej brzmienie zmieniło się na przestrzeni lat. Ponadto, w celu dodatkowego wyróżnienia tytułowego zjawiska, umieszczone na mapie zabytkowe nazewnictwo przedstawione jest nieznacznie większą czcionką niż nazwy współczesne.

PODSUMOWANIE

Mapa *Zabytkowe nazewnictwo polskie na Pojezierzu Wałeckim* prezentuje zbiór nazw o słowiańskim źródłosłowie, będących wynikiem prac o charakterze historycznym, archiwistycznym, językoznawczym i topograficznym. Celem projektu było przywrócenie świadomości znaczenia dawnych nazw obiektów geograficznych, podkreślenie ich ogromnej wartości oraz zapewnienie im trwania wśród kolejnych pokoleń.

Ustalenie prawidłowości językowego kształtu nazw i zorganizowanie ich w tabelę atrybutów umożliwiło kartografom przygotowanie cyfrowej bazy danych, która została wykorzystywana do opracowania mapy.

Sposób zorganizowania pracy nad zabytkowym nazewnictwem, od prac terenowych po mapę, może być wykorzystany w badaniach nad innymi obszarami. Szczególnie istotne jest to na polskich "ziemiach odzyskanych", na których nowe nazewnictwo ustalano w pośpiechu i w sposób chaotyczny w latach powojennych, pomijając często polskie nazwy zabytkowe.

LITERATURA

- Gołaski J., 2005: Kartografia wobec nazw miejscowych, jako narzędzia porozumiewania się i przedmiotu ochrony. Materiały konferencyjne XXXI Ogólnopolskiej Konferencji Kartograficznej. Społeczna i edukacyjna rola Kartografii w Polsce, nr 26: 169-176.
- Gołaski J., 2008: Ustalanie i wdrażanie nazw obiektów fizjograficznych na Ziemiach Zachodnich i Północnych Rzeczypospolitej Polskiej. Polski Przegląd Kartograficzny, z. 40, nr 1: 46-53.
- Sulima N., 2008: Słownik nazw geograficznych gminy Czeremcha, Ogólnopolskie Stowarzyszenie Przyjazny Transport.
- Żyszkowska W., Spallek W., Borowicz D., 2012: Kartografia tematyczna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

- Brooke-Freeman E., Shetland Place Names – Signposts to the Past (dostęp: <http://visit.shetland.org/shetland-place-names-signposts-to-the-past1>, 21.02.2015);
- Paikkala S., 2009: Places, names & stories – a pilot project on geographical names in Finland, Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, Vol. 18, Wien: 65-70 (dostęp: http://www.kotus.fi/files/1454/julkaistuS65_70_Paikkala.pdf, 21.02.2015).
- [URL1] China Tries to Preserve Cultural Heritage Amid Construction Craze, 2006 (dostęp: <http://english.cri.cn/1521/2006/05/09/60@86249.htm>, 20.02.2015).
- [URL2] Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (dostęp: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20111721018%29>, 20.02.2015).
- [URL3] Krukar W., 2012: Nazwy terenowe Bieszczadów Zachodnich i Beskidu Niskiego (dostęp: <http://www.porozumieniekarpackie.pl/116,a,nazwy-terenowe-bieszczadow-zachodnich-i-beskidu-niskiego.htm>, 30.06.2015).

